

Cultuurhistorische fietsroute

door de Gemeente Menaldumadeel

Lengte: 45 km (in
te korten tot 38 km)

Route beschrijving
Bezienswaardigheden

*De Cultuurhistorische Fietsroute door de Gemeente Menaldumadeel
is een initiatief van acht verenigingen van dorpsbelangen.*

Kaart van Menaldumadeel uit 1718

Inleiding cultuurhistorie en landschap

Deze route leidt u door een gebied met grote cultuurhistorische waarden. Ook zonder enige historische kennis kunt u genieten van deze fietstocht die langs prachtige dorpen en mooie staten en stinsen loopt. Maar wij willen u hierbij een handreiking geven, waardoor u kunt ontdekken hoe dit landschap, laag voor laag, door de natuur en haar bewoners is geschilderd.

In deze inleiding wordt een beeld gegeven van de ontstaansgeschiedenis van dit getijdengebied. Hoe de natuur zonder enige invloed van de mens de basis vormde van dit landschap. U zult tijdens deze route op de oude stroomgeulen gewezen worden, waarlangs het eb- en vloedwater stroomde. U zult de oeverwallen zien waar zand en lichte klei werden opgeworpen door het watergeweld, maar ook de laaggelegen komgronden achter de stroomwallen waar de zwaardere klei zich in alle rust kon afzetten. Deze processen zijn al begonnen ver voor onze jaartelling en doorgegaan totdat op grote schaal dijken aangelegd zijn in de 12e en 13e eeuw.

De invloed van de mens op het landschap stamt echter al uit de 4e eeuw na Chr.. De eerste terpen werden opgeworpen en de eerste vormen van landbouw dateren uit die tijd. Van 600 tot 800 jaar na Chr. werd de invloed van de zee groter door stijging van de zeespiegel. De terpen werden verder opgehoogd. Toen is de Middellzee gevormd. Deze heeft in het gebied waardoor u vandaag rijdt grote invloed gehad. De Middellzee heeft Friesland door midden gedeeld vanuit het noorden tot ver voorbij Sneek.

Zo ontstonden Oostergo met Leeuwarden op de oostelijke kwelderwal en Westergo met de terpdorpen Marssum, Beetgum en Berlikum op de westelijke kwelderwal. Veel namen van dorpen in Noord-Nederland eindigen op 'um'. Dit achtervoegsel 'um' staat voor heem of hiem. Hetgeen er vóór staat heeft in veel gevallen te maken met de persoonsnaam van de eerste bewoners van een terp. Zo kun je Menaldum herleiden tot 'het heem van Meginwald'.

Wij laten u zien hoe de mens in en na de vroege Middeleeuwen steeds meer invloed uitoefende op het landschap. Restanten uit de tijd van de opkomst van de stinsen uit de 13e, 14e en 15e eeuw worden aangemerkt. Een ruige tijd waarin de landadel de houten huizen ging vervangen door stenen huizen die meer bescherming boden tegen de vijand.

"De Poarte", het voormalig Poortgebouw van de Hemmemastate in Berlikum

De periode van de 15e en begin 16e eeuw staat bekend als de tijd van de Schieringers en Vetkopers.

Een steeds weer oploeiende strijd tussen de opstandige landadel (geholpen door de bewoners van kloosters) aan de ene kant en Leeuwarden en Groningen (geholpen door het slecht functionerende gezag, de bisschop van Münster) aan de andere kant. In ons routegebied werd de strijd gevoerd tussen Franeker, de uitvalsbasis van de Schieringers en Leeuwarden waar de Vetkopers het voor het zeggen hadden. Verschillende stinsen die hier gebouwd zijn, zijn herhaaldelijk met de grond gelijk gemaakt. Hierna kwam er een rustiger periode en konden de stenen verdedigingswerken, de stinsen, omgevormd worden tot geriefelijke staten, met vaak prachtig aangelegde tuinen.

Popta Gasthuis in Marssum

Tot slot laten wij u nog iets zien uit de Gouden Eeuw (17e eeuw). Helaas moeten wij ons beperken. Monumenten en landschappelijke ontwikkelingen uit de 19e en de 20e eeuw zullen niet uitgebreid worden behandeld, maar incidenteel als bezienswaardigheid worden aangegeven.

De gehele fietsroute wordt bewegwijzerd door bordjes met oude fiets en richtingspijl. De cijfers op de routekaart corresponderen met die van de routebeschrijving. Langs de route zijn tevens enkele infopanelen geplaatst. De fietsroute heeft een lengte van ca. 45 km en kan op ieder punt worden gestart.

Inkortmogelijkheid:

In Ritsumazijl kunt u de route inkorten tot 38 km, door linksaf, over de Hegedyk naar Marssum te fietsen.

Start fietsroute:

U start de fietsroute bij het NS Station/VVV in Leeuwarden richting Stiens/Harlingen. Daarna kunt u de wegwijzers met de oude fiets volgen.

Ljouwert/Leeuwarden

Oldehove in Leeuwarden

Leeuwarden, een stad die zich heeft ontwikkeld aan de oostkant van de Middelsee. De Oldehove uit 1529 stond tegen de Middelseedijk aan. De toren staat ongeveer 3 meter uit het lood.

Na de Vrouwenpoortsbrug bevindt u zich reeds in het voormalige Middelseegebied. U gaat nu richting Marssum. Buiten de bebouwde kom valt het regelmatige kavelpatroon op, dat geheel anders is dan de blokverkaveling op het oude land bij Marssum.

Marsum/Marssum

Komende vanuit Leeuwarden gaat u links de Hegedyk op. Dit is de oude Middelseedijk, die vóór 1100 met spade en kruiwagen

werd aangelegd; letterlijk en figuurlijk monnikenwerk!

1. Hegedyk 18 (zie ook kaart op blz. 7/8)

Direct aan de rechterhand ziet u het Popta Gasthuis, gesticht door de jurist dr. Henricus Popta (1635-1712) voor 'weduwen, ongehuwde vrouwen of bejaarde dochters van alle gezindten', gebouwd van 1711-1713.

2. Slotleane 1

Het Popta Slot of Heringa State, stins (= stenen huis) uit de vroege Middelsee-eeuwen Aesna Guedt, ±1440 Aszinga State, bewoond sinds begin 16de eeuw door de Heringa's, toen Heringa State, sinds 1603 door de Van Eysinga's, in 1687 aangekocht door Henricus Popta die het slot onderbracht in een stichting, hetgeen het buiten voor afbraak behoevende. Gerestaureerd van 1906-1908.

3. Kerk uit 13e eeuw

Deels opgetrokken uit tufsteen. Vermoedelijk gebouwd door de kloosterlingen van Franjumbuurren die langs het kerkepad naar Marssum kwamen.

Hierdoor is het kerkepad ontstaan dat u volgt naar Franjumbuorren. Naast de kerk vindt u een kenmerkende en goed bewaarde stegenstructuur van dit terpdorp.

4. Kleaster Franjum (zie ook het infopaneel ter plaatse)

Buurtschap, voorheen Kleaster Franjum, vóór 1270 klooster van Benedictijner zusters; meeste gebouwen daarna afgebroken.

Fietsend over de Sirtemawei (oude Middelzeedijk), aan de rechterhand de Vliegbasis Leeuwarden.

Keuzemogelijkheid:

Of langs de Sirtemawei of fietspad langs Engelumervaat

5. Sirtemawei 2

Tegenover boerderij 'Sirtema State' had het geslacht Sirtema van Grovestins hun Sirtema State, Grou- of Grovestins (verwijst naar de dikke muren). In de 15e eeuw was deze de sterkste van Friesland; ingenomen in 1444 door de Schieringers tijdens de burgeroorlog (door vetes) met de Vetkopers. De Schieringers vertegenwoordigden van oorsprong het platteland, de Vetkopers de (grotere) steden, maar de scheidslijnen waren vrij vaag. Een tweede bezetting van de stins in 1482 overleefde deze niet. Herinnerend aan deze slag heten de landerijen waar de stins op stond nu 'De Loopgraven'.

De Groustins herrees als pronkslot; later kozen hier de geslachten Glinstra, Hiemstra/Heemstra en Humalda hun domicilie; afgebroken in 1757.

Op de Sirtema State woonde o.a. de Schieringer Skearne (geschoren) Wibe; hij vermomde zich als monnik door het afscheren van zijn baard.

6. Tilledyk

Duidelijk herkenbare vluchterp aan de rechterzijde van de Tilledyk 13.

Ingelum/Engelum

7. Kerk uit 1270

Herbouwd in 1773, toren ommetseld in 1887; grafkelder van Wybe Sjoerds Sirtema. Gesneuveld in 1482 in de oorlog tussen Schieringers en Vetkopers.

8. Schelpenpad richting Beetgum

Het schelpenpad ligt op het oude jaagpad langs de opvaart van Marssum via Engelum naar Beetgum. In het begin van de 20e eeuw werd dit smalle vaarwater nog volop gebruikt voor de afvoer van tuinbouwproducten richting Leeuwarden. De vaart loopt grillig door het landschap. Het is gedeeltelijk een oude slenk uit de tijd dat de zee nog vrij spel had.

9. Weidevogelreservaat (zie ook het infopaneel ter plaatse)

Aan de linkerkant van het schelpenpad treft u een klein laaggelegen natuurerrein aan, een broedplaats voor weidevogels. Het terrein is afgeticheld, dat wil zeggen dat de klei is gebruikt voor steenfabrikage. U zult op uw route deze afgegraven percelen meerdere malen tegenkomen. Vooral langs vaarwegen die de afvoer van de klei mogelijk maakten.

10. Groot Terhorne (zie ook het infopaneel ter plaatse)

Aan de rechterhand stond de voormalige Martena State of Groot Terhorne. Om het landgoed heen was bos aangelegd. Het gebied tussen Beetgum en Beetgummolen heet nog steeds "It Bosk". Sinds 1489 bewoond door de Martena's; sinds 1561 via vererving door het geslacht Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, tot de afbraak in 1879.

Bitgum/Beetgum

11. Buorren 28 aan de linkerhand.

Voormalige pastorie uit ca. 1825-1850

12. Slachtersrige 6

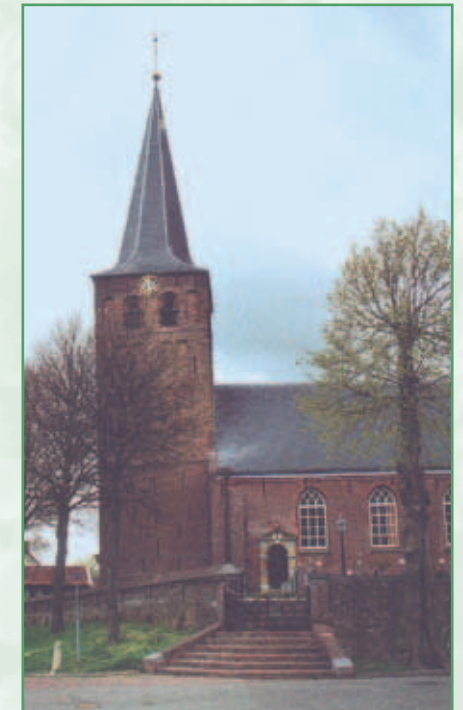
Eenvoudig pand onder zadeldak tussen topgevels, vertoont in bakstenen het jaartal 1726.

13. Kerk uit de 13e eeuw >>>>>>>

Kerk gebouwd op het hoogste punt van de terp (± 6.45 m. boven N.A.P.) uit de 2e helft van de 13e eeuw; herbouwd in 1669-1672, zadeldaktoren tot waarschijnlijk 1862.

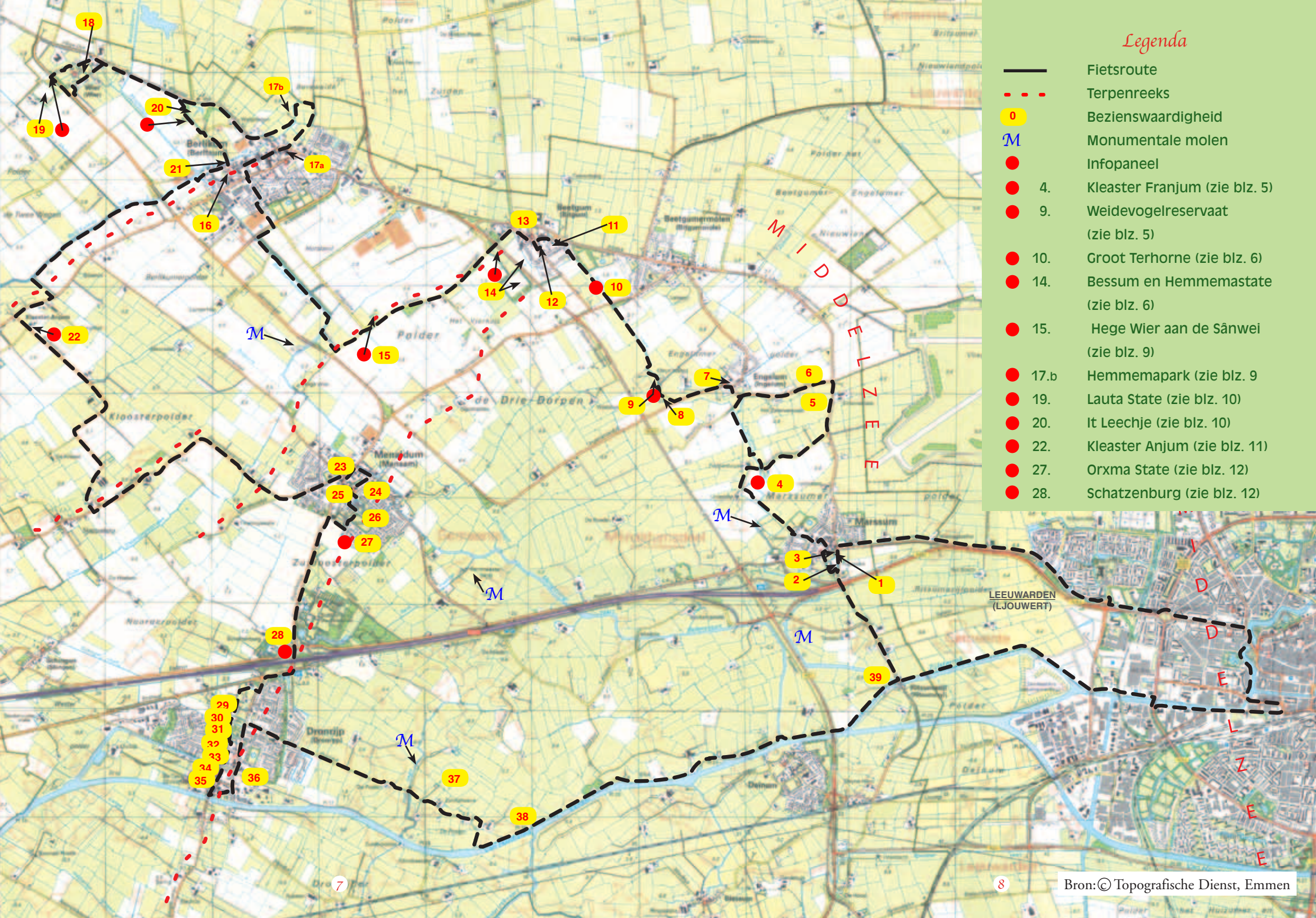
14. Bessum en Hemmemastate (zie ook het infopaneel ter plaatse)

Aan de linkerhand vóór het viaduct de voormalige terp Bessum, 1887-1890 afgegraven om vruchtbare terpaarde te winnen, nu laag gelegen bouwland. De terpopgravingen zijn te bezichtigen in het Fries Museum te Leeuwarden. Aan de linkerhand direct ná het viaduct aan het eind van het laantje stond Hemmema- of Donia State, stins gebouwd vóór 1439 door de Hemmema's; sinds ±1530 via vererving in het bezit van de Donia's, na 1680 in verval geraakt. Alleen de sloten (voormalige grachten) van de omwalling zijn gespaard gebleven.

Legenda

- Fietsroute
- Terpenreeks
- 0 Bezienswaardigheid
- M Monumentale molen
- Infopaneel
- 4. Kleaster Franjum (zie blz. 5)
- 9. Weidevogelreservaat (zie blz. 5)
- 10. Groot Terhorne (zie blz. 6)
- 14. Bessum en Hemmemastate (zie blz. 6)
- 15. Hege Wier aan de Sânwei (zie blz. 9)
- 17.b Hemmemapark (zie blz. 9)
- 19. Lauta State (zie blz. 10)
- 20. It Leechje (zie blz. 10)
- 22. Kleaster Anjum (zie blz. 11)
- 27. Orxma State (zie blz. 12)
- 28. Schatzenburg (zie blz. 12)

De wal is beplant tijdens de ruilverkaveling om verdere aantasting te voorkomen, maar ook om deze historische plek visueel zichtbaar te maken.

15. Hege Wier aan de Sânwei (zie ook het infopaneel ter plaatse)

De Hege Wier uit de 11e of 12e eeuw is een opgeworpen hoogte van ca. 10 m., kleiner en steiler dan een terp met als functie mogelijk versterking tegen zeerovers o.a. de Noormannen. Dezelfde vluchtheuvels kan men aantreffen op de Zeeuwse eilanden. De naam Sânwei (zandweg) geeft aan dat we ons hier op een stroomrug bevinden met een terpenreeks die zich uitstrekt tot voorbij Slappeterp (zie tevens route kaart).

Berltsum/Berlikum

16. Koepelkerk >>>>>>>>>>

Kerk van vóór 1322, tot 1777 kruiskerk met zadeldaktoeren, koepelkerk sinds 1779. Een zeldzame meervleermuiskolonie verblijft in de kerk.

17a. It Skil 13

De Poarte, voormalig poortgebouw van Hemmema State, bewoond door de geslachten Hemmema, d'Aumale en Du Tour, afgebroken 1746. De Hemmema State lag ca. 100 m. achter de Poarte.

Volg het fietspad richting Wier, langs de Wiersterdyk en de Hegedyk (oude Middelzeedijk).

17b. Hemmemapark (zie ook het infopaneel ter plaatse)

Vanaf de verharde weg fietst men door het perenlaantje over de terp van Hemmemastate. De brug ligt over de gracht van het stateterrein. De state is

omstreeks 1746 afgebroken. De gracht en de terp van het Hemmemastate zijn nog volledig in tact. Hemmemastate lag buitendijks op een terp in de Middelzee. Het was strategisch gelegen aan de vaarroute van Berlikum naar de Waddenzee. Maar het lag ook strategische halverwege de enige verbindingsweg tussen Leeuwarden en Franeker. Deze strategische ligging was tijdens de twisten tussen de Schieringers en de Vetkopers een nadeel. Regelmatig is om Hemmemastate gevochten. Na het bruggetje fietst u door een oude hoogstamboomgaard, met 80 verschillende oude fruitrassen. Een restant van de boomgaard staat op rabatten (ikkers) de oudste vorm voor drooglegging van natte percelen.

Wier

Wier betekent terp; hier vlakbij de monding van de oude Middelzee.

18. Kerk uit 13e eeuw

Kerk tot ±1850 zadeldaktoeren; bijzonder astronomisch uurwerk.

19. Lauta State (zie ook het infopaneel ter plaatse)

Links van de kop-hals-romp boerderij lag Lauta State, voormalige stins, mogelijk gebouwd in 1192 door Skelte Lauta, als slot herbouwd in 1634, bewoond door de geslachten Lauta, Hiddema en Van Knijff; i.v.m. volksoproer tegen de regenten werd de state door Oranjegezinden in brand gestoken in 1748 en niet herbouwd.

Na Wier terug naar Berlikum

20. It Leechje (zie ook het infopaneel ter plaatse)

Op de terugtocht vanaf Wier gaat u rechtsaf. Het schelpenpad loopt door een terrein van Staatsbosbeheer. Dit is een zeer oude doorbraak van de Middelzeedijk. Ook hier is door de ruilverkaveling in de zeventiger jaren een begeleidende beplanting aangebracht.

U komt vervolgens uit op de Moddergatsreed. Deze naam is ontstaan door de kleiwinning t.b.v. twee steenfabriekjes die Berlikum vroeger rijk was.

21. De Oost-Indische opvaart

Bij het "heechhout" (hoge houten loopbrug) steekt u de Oost-Indische opvaart over.

Oost-Indische opvaart.

Links vergane glorie van kleinschalige bedrijvigheid aan het water. Rechts gloort het nieuwe toekomstperspectief: waterrecreatie via de "kleiroute" en Elfsteden vaarroute.

Wier

Deze vaart behoort tot de slenk de Ried die Berlikum met Franeker verbindt. Berlikum heeft zijn ontstaan aan deze getijdengeul te danken.

De Oost-Indische opvaart was een open verbinding met zee. Berlikum was in de 8e eeuw een vissers- en handelsdorp met stadse allures. De stadsrechten, zoals het houden van markt en van rechtspraak, zijn verwantseld aan Franeker. Berlikum werd een dorp en Franeker werd een stad.

22. Kleaster Anjum (zie ook het infopaneel ter plaatse)

Kleaster Anjum, in de Middeleeuwen een kerkdorp Aningum. Het klooster van de Augustijner Orde stond hier tot 1580, met een bestuursfunctie voor meerdere kloosters en grote invloed op de omgeving.

Slappeterp

Bij Kleaster Anjum heeft u de terpenreeks op de stroomrug langs de Ried tussen Berlikum en Franeker verlaten. U bent een lager gebied doorgestoken met zwaardere klei. Hier dus meer weiland dan bouwland. Slappeterp ligt op de volgende terpenreeks tussen Beetgum (Sânwei) en Peins. De vloedstromen hebben in Noord Fryslân vier van deze parallel gelegen stroomruggen opgeworpen (zie kaart).

Menaam/Menalidum

Hoofdplaats van Menalidumadeel.

23. Dyksterbuorren 33

Gemeentehuis, gebouwd 1841-1843 in neo-classicistische stijl door architect Thomas Romein.

Kerkepad in Menalidum

24. Mieddyk 3

Oude pastorie op omgracht terrein; landhuis uit ca. 1850 voorzien van vier hoekstenen. Ingang met ionische pilasters met geblokte kroonlijst. Nu verenigingsgebouw "de Weme".

25. Kerk uit 1874

Kerk uit 1874 staat op plaats van middeleeuwse kerk. Orgel gemaakt door W. Harddorf 1861, grootste dorpskerkorgel van Friesland. Beschermd inventaris zoals preekstoel, doophek, 17e eeuwse herenbanken, wapenbord Van Camstra, grafzerken, orgel, etc. uit de middeleeuwse kerk.

Verenigingsgebouw De Weme; voormalig pastorie

26. Grêftswâl 16 - 18A

Het vroegere wagenhuis van Orxma State, later armenhuis, nu ééngezinswoningen.

27. Orxma State (zie ook het infopaneel ter plaatse)

Nu bejaardenhuis geheel omgracht, heeft naam te danken aan Orxma State, gebouwd 1642, afgebroken in 1831, werd o.a. bewoond door de families Camstra en Van Sminia.

Links van de hoofdingang in de muur gevelsteen uit het oude slot met o.a. sprekend wapen Camstra: kam-ster-rad; helmteken, eenhoorn; deze komt ook in het wapen van Menalidumadeel voor.

28. Schatzenburg (zie ook het infopaneel ter plaatse)

Huize Schatzenburg, landhuis uit 1698 op kelderverdieping gebouwd, ingang met Vlaamse topgevel met beeldhouwwerk bekroond. Gewijzigd in ± 1727; tuin in Engelse landschapsstijl, aangelegd in 1825.

Dronryp/Dronrijp

29. Kerk >>>>>

Kerk uit de 11e of 12e eeuw, laat-gotisch, toren uit 1544, late nazaat Utrechtse domtoren; Oostzijde omlijste ingang met drie beeldjes, zuidzijde een memoriesteen van Eise Eisinga, maker van het planetarium te Franeker.

30. Tsjerkebuorren 12

Voormalig kantongerecht.

31. Tsjerkebuorren 13

Geboortehuis Eise Eisinga (1744-1828)

32. Skilpaad 28

Op zijgevel een grote stichtingssteen uit 1608 van weduwenhof (uit Leeuwarden).

33. Skilpaad 32- 34

Woning geneesheer / vroedmeester uit de 18e eeuw.

34. Dûbele streek 2

Huis met erker op 1e verdieping. Geboortehuis Laurens Alma Tadema 1836 - 1912; kunstschilder, sedert 1870 te Londen. Aan de rechterhand standbeeld sir Laurens Alma Tadema.

35. *Dûbele streek 15 - 29*

Gasthuis Vredenhof, gesticht in 1744 door Agneta Huber, voor arm en oud. Twee evenwijdige rijen éénkamerwoningen.

36. *Hearewei*

Aan de linkerhand notabelenwoningen, o.a. nr. 29, Osinga State, omgracht slotterrein.

37. *Puoldyk*

Water- of poldermolen, type monniksmolen uit 1850.

38. *Harnzertrekwei/Harlingertrekweg*

Oudste trekweg van Friesland, 1645, de vaart werd gegraven in ±1500; in 1951 verbreed en Van Harinxma kanaal genoemd (naar de voormalige commissaris der koningin P.A.V. van Harinxma thoe Slooten).

Silhouet van Leeuwarden.
Cultuurhistorie van 1529 (Oldehove) tot 2002 (Averotoren)

U fietst nu verder langs (vanouds) Zylsterrak. Het woord rak duidt op de tijd van de zeilvaart.

39. *Ritsumasy/Ritzumazijl*

Buurtschap gelegen op de voormalige Middelzeedijk. Uitwateringssluys naar Middelzee lag iets noordelijker.

Keuzemogelijkheid:

Of fietspad langs Zylsterrak volgen naar Leeuwarden of links afslaan naar Marssum voor ingekorte route.

Colofon

Uitgave:

Werkgroep Cultuurhistorische fietsroute Menaldumadeel
September 2002

Redactie:

G. Brouwer
Werkgroep Cultuurhistorische fietsroute Menaldumadeel

Fotografie, cartografische bewerking, vormgeving:

Studio Melissa, Engelum.

Copyright:

Stichting Berlikumer Belangen
PostApart 5001
9040 NB BERLIKUM FR

Deze uitgave is met de grootst mogelijke zorg samengesteld.
De werkgroep kan niet aansprakelijk worden gesteld voor wijzigingen of kennelijke onjuistheden.

Bronvermelding:

De prenten komen uit het Prentenkabinet van het Fries Museum in Leeuwarden.
Kaart: © Topografische Dienst, Emmen

De realisering van deze fietsroute en folder is mede mogelijk gemaakt door:

Dorpsbelangen van Marssum, Engelum, Beetgumermolen, Beetgum, Berlikum, Wier, Menaldum en Dronrijp, Fonds Stadsregio Leeuwarden, Gemeente Menaldumadeel, grondeigenaren D. Wiersma, J. van Dijk, Nederlandse Hervormde Gemeente Berlikum en T. Strikwerda, Houtbond CNV, J.H. van Aismastichting, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Staatsbosbeheer, VSB fonds Friesland, Westergo Zone en Wetterskip de Waadkant.

Cultuurhistorische fietsroute door de Gemeente Menaldumadeel

Ljouwert/Leeuwarden

Klooster Anjum/
Kleaster Anjum

Marsum/Marssum

Slappeterp

Ingelum/Engelum

Menaam/Menaldum

Bitgum/Beetgum

Dronryp/Dronrijp

Berltsum/Berlikum

Ritsumasyt/Ritsumazijl

Wier

